

ابلاغ و تاریخ اقدام قضایی الکترونیک؛ چالش‌ها و ایده‌ها

(مقاله علمی-پژوهشی)

محمد شکری*

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۱۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۲۴

چکیده

ابلاغ و تاریخ مؤثر اقدام قضایی الکترونیک، از جمله موضوعات مهم است. در ابلاغ الکترونیکی مقررات مربوط در برخی جهات با قوانین ناهماهنگ است. ماهیت این ابلاغ ابهام دارد؛ مستفاد از آیین‌نامه، استماع اظهار بی‌اطلاعی از مفاد ابلاغ الکترونیکی منوط به اثبات است، پذیرش عذر عدم اطلاع اطلاق دارد، با سکوت مقررات موجود در فرض تفاوت تاریخ، اصولاً تاریخ وصول ابلاغ‌نامه در سامانه که تاریخ مقدم است، باید تاریخ ابلاغ محسوب شود؛ مگر اینکه مخاطب عدم دسترسی به سامانه را ثابت کند که در این حالت باید تاریخ ورود به سامانه کاربری، ابلاغ مؤثر محسوب شود. در موارد متعددی اقدام قضایی محدود به مهلت (قانونی یا قضایی) یا مرور زمان است. علاوه بر امکان اقدام در خارج از ساعات اداری، چنانچه به دلایل غیر متناسب به ذی‌نفع امکان اقدام در مهلت سلب شود، مطابق مقررات موجود حق وی ضایع می‌شود. امری که رویکرد غیرعادلانه دارد و منافی حقوق شهروندان است.

کلید واژگان:

ابلاغ الکترونیک، اقدام الکترونیک قضایی، تاریخ ابلاغ.

---

* محمد شکری، استادیار گروه حقوق دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

مقدمه

از جمله مصادیق دولت الکترونیک، امور قضایی و ورود این تحول به سیستم قضایی کشورها است. امور قضایی به‌مثابه بخشی از دولت در مفهوم عام، مشمول این طرح است و باید در این بستر خود را جای دهد. در این راستا از اوایل دههٔ نخست، سیستم مدیریت پروندهٔ قضایی به‌منزلهٔ هستهٔ کاربرد فناوری اطلاعات در محاکم قضایی مورد عنایت دولت‌ها قرار گرفت. این سیستم به نحو جامع، مدیریت وقت و رویدادهای مرتبط با هر پرونده را در جریان رسیدگی از ابتدا تا صدور رأی و نیز مختومه‌شدن آن را پوشش می‌دهد.^۱ در ایران نیز این تحول در امور قضایی با ایجاد سامانهٔ ثنا در فضای الکترونیک ایجاد و با تصویب قوانین و آیین‌نامه و متعاقب آن تأسیس دفاتر خدمات قضایی عملی شد. در این میان، دو موضوع، یکی ابلاغ الکترونیکی و دیگری تاریخ اقدام قضایی مؤثر در این شیوهٔ نوین به جهت اهمیت و دخالت مستقیم در حقوق طرفین دعوا به‌مثابه موضوع مطالعهٔ حاضر درخور بررسی است.

در بیان پیشینه باید به مقالاتی چند که نویسندگان ارجمند نگاشته‌اند اشاره کرد؛ از جمله ابلاغ الکترونیکی اوراق قضایی، مزایا و معایب (ابهری، ۱۳۹۷)؛ نقش اطلاع مخاطب در اعتبار ابلاغ قانونی اوراق قضایی، (حسن‌زاده، ۱۳۹۸)؛ چالش‌های ابلاغ (سنتی، الکترونیک، سابقه و زبان)، (محسنی، ۱۳۹۷)؛ دادگستری و پیشرفت فناوری اطلاعات و ارتباطات (محسنی و رضایی‌نژاد، ۱۳۹۱).

با توجه به ابهامات مقررات مربوطه ماهیت ابلاغ الکترونیک چیست؟ با توجه به چندمرحله‌ای بودن ابلاغ الکترونیکی در فرض تعدد تاریخ‌ها، تاریخ مؤثر کدام است؟ اگر اقدام قضایی الکترونیک در روز پایانی مهلت در خارج از ساعت اداری صورت پذیرد، در مهلت محسوب می‌شود؟ چنانچه در روز پایانی مهلت به دلیل اختلال در سامانه امکان اقدام سلب شود، تکلیف چیست؟ در این پژوهش علاوه بر طرح تقسیم‌بندی جدید در خصوص انواع ابلاغ، با هدف رفع کاستی‌ها در حوزهٔ موضوع نوشتار، ابلاغ الکترونیک و اقدام الکترونیک مسائل تحلیل می‌شود تا

۱. شاهسون، مهدی؛ خجسته‌بخت، مجتبی، «**دادرسی الکترونیک**»، مجموعه مقالات دومین کنفرانس شهر الکترونیکی، تهران، ۲ تا ۴ خرداد ۱۳۸۸، ص ۱۴۳۱.

تفاوت‌ها، معایب و رویکردهای قانونی و اجتماعی مربوط به آن روشن شود و متناسب با ویژگی‌های اقدامات الکترونیکی راهکارهایی ارائه می‌شود.

۱. ابلاغ الکترونیک

برخی در مفهوم اصطلاحی ابلاغ گفته‌اند: عبارت است از رسانیدن هر پیام قضایی به مخاطب آن به وسیلهٔ برگ‌هایی که «اوراق قضایی» نامیده می‌شود.^۱ البته، تعریف مزبور گرچه در این خصوص جامعیت ندارد، چه گاه رسیدن اوراق به مخاطب از سوی مقنن مفروض است و ممکن است در عمل چنین نباشد. اقداماتی که انجام‌دادن آن‌ها مستلزم آگاهی قبلی اصحاب دعوا و ابلاغ مراتب به آن‌ها است، چنانچه بدون ابلاغ صحیح به هر یک از آن‌ها معمول شود، علی‌الاصول باطل و بی‌اثر است و تخلف انتظامی محسوب می‌شود.^۲

انتقال اطلاعات به شیوهٔ الکترونیک بسیار سریع‌تر از پست و به دست مأمور است.^۳ بر اساس بند (ز) مادهٔ ۱ آیین‌نامهٔ نحوهٔ استفاده از سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی مصوب ۱۳۹۵، ابلاغ الکترونیکی عبارت است از «ارسال الکترونیکی اوراق قضایی و آگهی‌ها از طریق سامانهٔ ابلاغ». به موجب آیین‌نامهٔ مربوطه پس از ثبت نام اشخاص در سامانه، هرگونه ابلاغی که صادر شود، به حساب کاربری و سامانهٔ ابلاغ ارسال می‌شود.

بنابراین، در سیستم قضایی ایران، مطابق آیین‌نامه اشخاصی که اقدام به ثبت نام خود در سامانهٔ ثنا کرده‌اند، ابلاغ اوراق قضایی به آن‌ها از طریق این سامانه و به صورت الکترونیک صورت می‌پذیرد که بر مبنای مادهٔ ششم قانون تجارت الکترونیکی در حکم ابلاغ حضوری است و همهٔ آثار آن را دارد.

۱. کریمی، عباس، *آیین دادرسی مدنی*، تهران: مجد. چاپ اول، ۱۳۸۶، ص ۱۰۳.

۲. شمس، عبدالله، *آیین دادرسی مدنی*، جلد دوم، تهران: میزان. چاپ چهارم، ۱۳۸۲، ص ۸۴.

۳. شهبازی‌نیا، مرتضی؛ غمامی، مجید؛ جوان، صدیقه، «فناوری اطلاعات و ارتباطات و عدالت قضایی»، دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۱۳۹۶، ش ۷۹ و ۸۰، ص ۱۳۴.

۱.۱. تقسیم‌بندی ابلاغ و ماهیت ابلاغ الکترونیکی

۱.۱.۱. تقسیم‌بندی ابلاغ؛ نقد و ارائه

دو نوع ابلاغ در نظام دادرسی حقوقی ایران مرسوم شده است: ابلاغ به شخص مخاطب اوراق قضایی که آن را «ابلاغ واقعی» گویند و ابلاغ به غیر شخص مخاطب که اصطلاحاً به «ابلاغ قانونی» موسوم است. در قانون آیین دادرسی مدنی در مبحث ابلاغ (مبحث دوم از فصل سوم) از اصطلاحات «ابلاغ واقعی» یا «ابلاغ قانونی» خودداری شده است و در مواد مربوطه، از جمله ماده ۶۸ صرفاً از عبارت «ابلاغ به شخص خوانده» و در مواد ۶۹ و ۷۰ در موارد نبود امکان ابلاغ به شخص خوانده از «ابلاغ در نشانی تعیین شده» استفاده شده است. مورد اخیر معطوف به مواردی است که به غیرشخص مخاطب در نشانی تعیین شده ابلاغ می‌شود، اما در مباحث بعدی در برخی مواد اصطلاح «ابلاغ واقعی» به کار رفته است؛ در مواد ۳۰۳ و ۳۰۴ از شرط عدم ابلاغ واقعی اخطاریه، برای غیابی بودن حکم سخن به میان آمده است.

همچنین، در ماده ۳۰۶ نیز مبدأ مهلت و خواهی از تاریخ ابلاغ واقعی دادنامه است. عموم نویسندگان حقوقی در نوشتارهای حقوقی از این اصطلاحات (واقعی و قانونی) برای بیان انواع ابلاغ استفاده کرده‌اند.^۱

مقنن در ماده ۸۳ قانون آیین دادرسی مدنی عبارت «غیرشخص مخاطب» را به کار برده و از عنوان «ابلاغ قانونی» امتناع کرده است. در این موارد ابلاغ زمانی مؤثر است که اطلاع مخاطب برگه قضایی برای دادگاه احراز شود. این ماده به‌درستی بر مبنای اصالة العدم و اصل عدم اطلاع مخاطب در ابلاغ قانونی مقرر شده است. در رویه جاری محاکم و در عمل این‌گونه نبوده و پذیرش ادعای عدم اطلاع در ابلاغ قانونی نیاز به اثبات دارد. البته، اقدام و سکوت مخاطب می‌تواند اقرار ضمنی به آگاه‌شدن مخاطب در ابلاغ قانونی محسوب شود؛ بر این مبنای رویه جاری

۱. صدرزاده افشار، محسن، *آیین دادرسی مدنی و بازرگانی*، تهران: جهاد دانشگاهی واحد علامه طباطبایی، چاپ نهم، ۱۳۸۵، ص ۲۰۲-۲۰۱؛ شمس، عبدالله، *آیین دادرسی مدنی*، جلد دوم، تهران: میزان، چاپ چهارم، ۱۳۸۲، ص ۸۷؛ ابدالی، مهرزاد، *رویه و آیین دادرسی مدنی*، تهران: نیک‌اندیش، ۱۳۸۵، ص ۵۹؛ واحدی، قدرت‌الله، *بایسته‌های آیین دادرسی مدنی*، تهران: میزان، چاپ اول، ۱۳۷۹، ص ۱۷۷؛ کریمی، عباس، *آیین دادرسی مدنی*، تهران: مجد، چاپ اول، ۱۳۸۶، ص ۱۰۴.

بی‌راه نیست، ولی ایراد و مخالفت رویه با قانون آنجاست که عذر عدم اطلاع در ابلاغ قانونی منوط به اثبات شود؛ چه امر عدمی نیاز به اثبات ندارد.

۱.۱.۲. ماهیت ابلاغ الکترونیکی

با توجه به آثار متفاوت ذکر شده موضوع ماده ۸۳ ق.آ.د.م، در ابلاغ الکترونیک نیز تعیین ابلاغ از طریق مخاطب و غیرمخاطب (واقعی و قانونی) از اهمیت خاص برخوردار است. اینکه ابلاغ الکترونیک را باید از کدام نوع دانست؟ آیا می‌توان شاخصه‌هایی را برای تعیین ماهیت این نوع جدید از ابلاغ تعریف کرد؟

در آیین‌نامه نحوه استفاده از سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی مصوب ۱۳۹۵ نیز به تأسی از نوشتارهای حقوقی، عبارت «ابلاغ واقعی» به کار رفته است. به موجب ماده ۱۳ آیین‌نامه مذکور، وصول الکترونیکی اوراق قضایی به حساب کاربری مخاطب در سامانه ابلاغ، به منزله ابلاغ است. رؤیت اوراق قضایی در سامانه ابلاغ، با ثبت زمان و سایر جزئیات ذخیره می‌شود و کلیه آثار ابلاغ واقعی بر آن مترتب می‌شود. ورود به سامانه ابلاغ از طریق حساب کاربری و رؤیت اوراق از این طریق به منزله رسید است.

مطابق منطوق ماده ۱۳ آیین‌نامه با وصول اوراق در سامانه ابلاغ، امر ابلاغ انجام شده است. اما به موجب عبارت بعدی ماده مزبور در صورتی که مخاطب با ورود به سامانه کاربری، اوراق را مشاهده کند، ابلاغ واقعی است. همچنین با توجه به مفهوم تبصره ۲ همان ماده، چنانچه وی به سامانه کاربری مراجعه نکند، ابلاغ را باید قانونی و واجد آثار مربوط تلقی کرد.^۱

در شیوه الکترونیک مخاطب با وارد کردن رمز شخصی می‌تواند به سامانه وارد شود و ابلاغ‌هایی را که در آن بارگذاری شده، مشاهده و دریافت کند. با توجه به اینکه الزام کردن مخاطب به ورود مستمر و پی‌درپی در سامانه معقول نیست و فاقد مبنای قانونی است، با بارگذاری هر ابلاغ در سامانه، پیامکی جهت اطلاع به شماره همراه تعریف شده، ارسال می‌شود. ایراد وارد بر مقرر ذکر شده در آیین‌نامه این است که هیچ اثری بر وصول «پیامک» در تلفن همراه یا پست الکترونیکی مخاطب مبنی بر ارسال ابلاغ‌نامه به سامانه کاربری وی بار نشده

۱. تبصره ۲ خودداری از مراجعه به سامانه ابلاغ، به منزله استنکاف از قبول اوراق قضایی موضوع ماده ۷۰ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی محسوب می‌شود.

است؛ حال آنکه اصولاً پس از دریافت پیامک، مخاطب وارد سامانه می‌شود. آنچه اصولی می‌نماید این است که بدون تصریح قانون نمی‌توان مخاطب را ملزم به ورود مکرر به سامانه کاربری کرد و اصل بر عدم چنین تکلیفی است. لکن پس از وصول پیامک، می‌توان بر آن بود که وی منطقی و عقلاً چنین تکلیفی می‌یابد تا از موضوع ابلاغ مطلع شود؛ بنابراین، ماده ۱۳ آیین‌نامه ذکر شده باید «وصول پیامک» را به منزله ابلاغ قانونی تلقی می‌نمود؛ به نحوی که با دریافت پیامک، عذر عدم اطلاع از مفاد ابلاغ منوط به اثبات شرایط تبصره ۱ همان ماده باشد. البته، در رویه فعلی پیامک ارسالی شعبه مربوطه و شماره پرونده قید نمی‌شود؛ از این رو، این ابهام مانع از چنین قابلیت است که به منزله تاریخ ابلاغ مؤثر تلقی شود؛ چه ممکن است شخص دارای پرونده‌های متعدد باشد و پیام ارسالی در این وضعیت مشخص نیست مربوط به کدام یک است. از این رو، پیشنهاد مطرح شده، یعنی محاسبه تاریخ دریافت پیامک به مثابه تاریخ ابلاغ نیازمند تأمین زیرساخت‌های لازم و از جمله صدور پیامک با جزئیات لازم از جمله ذکر شعبه صادرکننده و شماره پرونده مربوطه است.

ابلاغ و آگاهی مخاطب لازمه حق دفاع و از ارکان اساسی رسیدگی قضایی و از موضوعات مؤثر در دادرسی عادلانه است. دقت و سرعت در ابلاغ موجب رضایت ارباب رجوع و کم شدن سوءاستفاده و تخلف درونی دستگاه می‌شود. ۲. برعکس، انجام دادن نادرست ابلاغ موجب تحقق نیافتن دادرسی عادلانه است. ۳. بر این مبنای، به موجب اطلاق تبصره ۱ ماده ۱۳ در هر دو نوع ابلاغ (واقعی و قانونی)، اثبات بی‌اطلاعی مخاطب ممکن است؛ ۴. حال آنکه در ماده ۸۳ ق.آ.د.م. اولاً، عذر عدم اطلاع مختص ابلاغ از طریق غیرمخاطب (قانونی) است و در ابلاغ از طریق مخاطب (واقعی) راه ندارد. ثانیاً، آنچه در ابلاغ از طریق غیرمخاطب (قانونی) لازم است، احراز اطلاع مخاطب است تا بدان اعتبار بخشد، بدون اینکه مدعی برای بی‌اعتباری این نوع ابلاغ نیازمند

۱. در مواردی که شخص، شماره همراه شخص دیگر را در سامانه ثنا ثبت می‌کند، بر مبنای قاعده اقدام باید شماره اعلامی مخاطب در سامانه را منسوب به خود وی دانست؛ هر چند شماره به نام دیگری و در اختیار غیرمخاطب باشد.
۲. سایبانی، علیرضا؛ قهرمانی، مجتبی، «پلیس ویژه ابلاغ و اجرای احکام کیفری»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۱۳۸۹، دوره ۲۴، شماره ۸۷، ص ۱۳۷.
۳. واحدی، قدرت‌الله، **بایسته‌های آیین دادرسی مدنی**، تهران: میزان، چاپ اول، ۱۳۷۹، ص ۱۷۶.
۴. تبصره ۱ در ابلاغ الکترونیکی، مخاطب در صورتی می‌تواند اظهار بی‌اطلاعی کند که ثابت کند به لحاظ عدم دسترسی یا نقص در سامانه رایانه‌ای و سامانه مخابراتی از مفاد ابلاغ مطلع نشده است.

اثبات بی‌اطلاعی باشد. برخی آن را از مصادیق مغایرت آیین‌نامه با قانون دانسته‌اند.^۱ گرچه تقابل آیین‌نامه با قانون ظاهراً وجود دارد، به جهاتی نباید در نوع الکترونیک قائل به تفاوت شد: اولاً، مصداق قانون آیین دادرسی مدنی، ابلاغ سنتی (فیزیکی) است؛ حال آنکه موضوع آیین‌نامه، ابلاغ الکترونیک است و این دو به لحاظ «موضوع حکم» یکسان نیستند. ثانیاً، در شیوه سنتی بر مبنای ماده ۸۳ ق.آ.دم امکان اثبات بی‌اطلاعی مخاطب صرفاً در موارد ابلاغ قانونی ممکن است و در همین راستا تبصره ۲ ماده ۳۰۶ ق.آ.دم نیز بر همین مبنا بین ابلاغ واقعی و قانون، تفکیک قائل شده و در صورت ابلاغ واقعی حکم غیابی و واخواهی نکردن در مهلت مقرر، بدون معرفی ضامن یا اخذ تأمین از محکوم‌له حکم را قابل اجرا دانسته است. این امر ناشی از این است که از نظر مقنن، در ابلاغ واقعی اطلاع مخاطب مفروض است و امکان اثبات خلاف آن منتفی است؛ چه با تحویل اوراق به خود مخاطب، پذیرش ادعای عدم آگاهی معقول نیست.

لکن ماهیت ابلاغ الکترونیک به نحوی است که در هر دو نوع ابلاغ (واقعی و قانونی)، امکان عدم اطلاع وجود دارد؛ زیرا ممکن است مخاطب وارد سامانه کاربری شود، اما به جهت نقص در سیستم یا قطع شدن ارتباط، قادر به مشاهده و اطلاع از مفاد ابلاغ نشود یا به دلیل فقدان امکانات یا سواد رایانه‌ای مخاطب، ورود و مشاهده اوراق به‌وسیله دیگران به عمل آید. بنابراین، شیوه اتخاذی در آیین‌نامه مبنی بر امکان اثبات بی‌اطلاعی، هم در ابلاغ واقعی و هم در ابلاغ قانونی، با ماهیت و عملکرد ابلاغ الکترونیک هماهنگی دارد.

از آنجا که مقررات آیین دادرسی مدنی با دو مشخصه آمره و تشریفاتی بودن مشخص می‌شود،^۲ ضرورت ترتب موارد مذکور به موجب قانون به جای آیین‌نامه وجهی درخور توجه است؛ بنابراین، آنچه در حکم ایراد در این خصوص می‌توان بیان کرد، این است که در خصوص ابلاغ و اقدامات الکترونیک خلأ قانونی وجود دارد و آنچه آیین‌نامه مقرر داشته است، از مصادیق ایفای نقش قانون است؛ هرچند ماده ۱۷۵ و ۶۵۵ قانون آیین دادرسی کیفری به مثابه مبنای آیین‌نامه، این ایراد را کمرنگ می‌کند.

۱. حسن‌زاده، مهدی، «نقش اطلاع مخاطب در اعتبار ابلاغ قانونی اوراق قضایی»، مجله حقوقی دادگستری، ۱۳۹۸، دوره ۸۳، شماره ۱۰۵، ص ۷۶.

۲. شمس، عبدالله، «آیین دادرسی مدنی»، جلد اول، چاپ سوم، تهران: میزان، ۱۳۸۱، ص ۴۰.

بنابراین، مستفاد از تبصره ۱ ماده ۱۳ آیین‌نامه، استماع اظهار بی‌اطلاعی از مفاد ابلاغ الکترونیکی منوط به اثبات است. این امر در چند حالت ممکن است تحقق یابد: ۱. مخاطب به سامانه کاربری وارد نشده باشد و ورود نکردن وی به سامانه کاربری ناشی از دسترسی نداشتن یا نقص در سامانه رایانه‌ای و سامانه مخابراتی باشد. ۲. هرچند مخاطب وارد سامانه کاربری شده، به دلیل نقص در سامانه رایانه‌ای یا مخابراتی از مفاد و موضوع ابلاغ مطلع نشده است؛ به طوری که وی موفق به مشاهده یا دریافت موضوع یا پیوست‌های بارگذاری شده در سامانه نشده است. بر همین مناسبت که برخلاف قانون آیین دادرسی مدنی (ماده ۸۳) که عذر عدم اطلاع مختص ابلاغ از طریق غیرمخاطب (قانونی) است، در آیین‌نامه، عذر عدم اطلاع در ابلاغ الکترونیکی به نحو عام بیان شده است. بر این اساس، هم در نوع ابلاغ از طریق مخاطب (واقعی) و هم ابلاغ از طریق غیرمخاطب (قانونی) قابل تحقق است؛ به طوری که مخاطب حتی با ورود خود به سامانه کاربری می‌تواند مدعی عدم اطلاع از مفاد ابلاغ‌نامه شود.

در تنفیح مقررات موجود باید گفت، شایسته این بود که با ورود مخاطب به سامانه کاربری، (ابلاغ واقعی) عذر عدم اطلاع را نیازمند اثبات از سوی مدعی می‌کرد و بالعکس، اگر مخاطب به سامانه وارد نمی‌شد، به سیاق ماده ۸۳ ق.آ.د.م، اصل بر عدم اطلاع نهاده می‌شد و کفایت ابلاغ منوط به احراز اطلاع می‌شد؛ هرچند در این صورت، در عمل دشواری‌های موجود برای اثبات را نباید از نظر دور داشت.

بنابراین، بر اساس ماده ۱۳ آیین‌نامه، در شیوه الکترونیک در هر مورد، هر دو نوع ابلاغ تحقق می‌یابد؛ به طوری که در وهله اول با وصول ابلاغ‌نامه و پیوست‌های آن در سامانه کاربری، ابلاغ از طریق سامانه (ابلاغ قانونی) صورت می‌گیرد و در وهله دوم با ورود مخاطب به سامانه کاربری و مشاهده، ابلاغ واقعی محقق می‌شد؛ زیرا ورود به این سامانه که با رمز شخصی صورت می‌گیرد، نشان می‌دهد که مخاطب اوراق را مشاهده کرده است. نتیجه اینکه در این فرایند، با ورود مخاطب به سامانه، اصولاً ابلاغ از طریق خود شخص مخاطب اوراق قضایی (واقعی) صورت می‌پذیرد و ملاک ماده ۶۸ قانون آیین دادرسی مدنی حاصل می‌شود.

۱.۲. تاریخ تحقق ابلاغ الکترونیکی

در اجرای اصل تناظر، فرصت دفاع مستلزم وقوف بر ادعاها و ادله و داشتن فرصت کافی است.^۱ یکی از موضوعات مهم در امر ابلاغ، تاریخ ابلاغ است. این تاریخ منشأ بسیاری از آثار حقوقی است. مهم‌ترین اثر آن در خصوص شروع مهلت‌های قانونی یا قضایی است.

دخالت نداشتن عامل انسانی در تحویل اوراق و وصول آن از مزایای ابلاغ الکترونیکی است.^۲ در ابلاغ به شیوه الکترونیک تمام امور واسطه حذف می‌شود و مدیر دفتر تصاویر اوراق را به صورت الکترونیک ارسال می‌کند. فرایند ابلاغ در نوع غیرالکترونیکی (فیزیکی) بدین شرح است که مدیر دفتر دادگاه برگ قضایی اعم از دادخواست یا سایر اوراق قضایی را به مأمور ابلاغ می‌دهد. او مکلف است ظرف دو روز امر ابلاغ را انجام دهد؛ خواه این ابلاغ واقعی باشد یا قانونی. در این روش، تاریخ تحویل اوراق، «تاریخ ابلاغ» محسوب می‌شود، ولی در ابلاغ الکترونیکی این تحویل فیزیکی منتفی است. در این شیوه، تاریخ ابلاغ، به دلیل چندمرحله‌ای بودن و ویژگی‌های خاص آن و همچنین سکوت مقررات درخور بررسی است.

در این فرایند، چند مرحله صورت می‌پذیرد تا ابلاغ‌شونده از موضوع ابلاغ و پیوست‌های آن مطلع شود. یک مرحله زمانی است که کارمند دادگستری آن را ارسال می‌کند و به اصطلاح داده الکترونیک به سامانه کاربری مخاطب ارسال می‌شود. مرحله بعد هنگامی است که پیامک در شماره همراه دریافت می‌شود. مرحله نهایی آن زمان است که شخص به سامانه کاربری رجوع و موضوع ابلاغ و پیوست‌های آن را مشاهده و دریافت می‌کند.

در تنظیم ماده ۱۳ آیین‌نامه دو مقوله تداخل دارد؛ زیرا اگر «وصول اوراق در سامانه کاربری» ملاک ابلاغ است، همان زمان به تبع باید تاریخ ابلاغ باشد؛ زیرا تاریخ مشاهده اوراق در سامانه کاربری که به صورت اتوماتیک ثبت می‌شود، همان تاریخ ابلاغ واقعی است و شاید تاریخ وصول با تاریخ مراجعه مخاطب به سامانه متفاوت و با چند روز تأخیر صورت پذیرد.

این موضوع از آن جهت چالش‌برانگیز است که قانون در خصوص زمان دقیق ابلاغ الکترونیک سکوت کرده و صرفاً در آیین‌نامه به صورت ناقص به آن پرداخته شده است. در شیوه

۱. شمس، عبدالله، «اصل تناظر»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۱۳۸۱، دوره ۵، شماره ۳۶ و ۳۵، ص ۷۶.

۲. سایانی، علیرضا؛ قهرمانی، مجتبی، «پلیس ویژه ابلاغ و اجرای احکام کیفری»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۱۳۸۹، دوره ۲۴، شماره ۸۷، ص ۱۳۸.

حضور و وضعیتی مشخص دارد و زمان تحویل اوراق ملاک است، ولی در ابلاغ الکترونیک با توجه به چندمرحله‌ای بودن آن و اجمال مقررات از یک سو و ماهیت خاص این نوع ابلاغ از سوی دیگر موضوع را نیازمند بررسی می‌کند؛ به‌ویژه اینکه ممکن است بین هر کدام از این اقدامات فاصله زمانی وجود داشته باشد؛ به طوری که تاریخ دریافت پیامک در تلفن همراه یک یا چند روز پس از ارسال داده از سوی کارمند مربوطه وصول شود یا حتی همان‌طور که در عمل دیده می‌شود، گاه تاریخ وصول پیامک قبل از بارگذاری اوراق موضوع ابلاغ در سامانه کاربری باشد. در این باب سه نظر قابل طرح است:

۱.۲.۱. تاریخ وصول ابلاغیه در سامانه کاربری

بر اساس تصریح عبارت نخست، ماده ۱۳ آیین‌نامه، وصول اوراق در سامانه کاربری مخاطب، ملاک تحقق ابلاغ است. بر این مبنا باید تاریخ وصول ابلاغیه و قرارگیری آن در سامانه کاربری شخص مخاطب را به‌منزله تاریخ ابلاغ در نظر گرفت. این مقرره انتقادپذیر است. با توجه به فلسفه امر ابلاغ که از مختصات فرصت دفاع به‌مثابه یکی از اصول بنیادین دادرسی است، از نظر مبنایی ضعف دارد و نمی‌توان آن را پذیرفت. در حقیقت، هدف از ابلاغ، اطلاع شخص از مفاد اوراق قضایی است. در ابلاغ حضوری نیز زمان تحویل اوراق به مأمور ابلاغ تأثیری ندارد و تاریخ تحویل به مخاطب، تاریخ ابلاغ است. از این رو، بدون تردید، لحاظ تاریخ ارسال و قرارگیری داده از مرجع قضایی در سامانه کاربری، به‌مثابه زمان ابلاغ قابل انتقاد است؛ چه امکان اطلاع ذی‌نفع تا قبل از وصول پیامک یا ورود مخاطب به سامانه کاربری اصولاً منتفی است؛ مگر اینکه پیامک دال بر آن از سوی مخاطب وصول شود.

۱.۲.۲. تاریخ وصول پیامک در تلفن همراه

تئوری دیگر، تاریخی است که پیامک ارسالی به شماره همراه وصول شده است. این ملاک در حال حاضر مبنای قانونی ندارد، ولی به‌مثابه تاریخ ابلاغ از مبنای عقلی برخوردار است و قانون‌گذار می‌تواند با اصلاح قانون، آن را تاریخ ابلاغ بداند؛ زیرا با دریافت آن، شخص از این موضوع مطلع می‌شود که در سامانه شخصی وی ابلاغیه‌ای موجود است. بر این اساس، عرفاً و منطقاً باید با ورود به سامانه از موضوع ابلاغ و پیوست‌ها کسب اطلاع کند. در پیامک ارسالی نیز همین تاریخ به‌منزله تاریخ ابلاغ قید می‌شود؛ بدین صورت: «آقای... ابلاغیه الکترونیکی شماره...»

در حساب کاربری شما در سامانه ابلاغ قرار گرفت. تاریخ ابلاغ ۹۸/۵/۴» البته ذکر این عبارت در پیامک ارسالی و تلقی این تاریخ به منزله تاریخ ابلاغ، از آن جهت که مقررات موجود در خصوص تاریخ دقیق ابلاغ الکترونیک و اثر پیامک ساکت است، اصولاً ضمانت اجرا ندارد.

۱.۲.۳. تاریخ مراجعه به سامانه ابلاغ

آنچه از عبارت دوم ماده ۱۳ آیین‌نامه اجرایی ایجاد دفاتر خدمات الکترونیک قضایی و کانون آن‌ها درک می‌شود، تاریخ ورود مخاطب به سامانه کاربری است. در این صورت، ملاک برای تاریخ ابلاغ باید تاریخی باشد که شخص مخاطب به صفحه شخصی خود در سامانه ابلاغ مراجعه می‌کند و با مشاهده یا دریافت ابلاغیه و ضمائم آن (در صورت وجود) به نحو متقن از ابلاغ و موضوع آن مطلع می‌شود. خواه مراجعه به سامانه کاربری مسبوق به دریافت پیامک باشد یا بدون دریافت پیامک. این نظر به سبب حصول اطمینان درباره ابلاغ و آگاهی مخاطب از مفاد آن، به جهت حفظ حقوق شخص مخاطب در خصوص موارد قبل ممتاز است. همچنین پذیرش آن موجب می‌شود تا مواردی را نیز پوشش دهد که پیامک به دلیل خرابی یا خاموش بودن سیم‌کارت یا گوشی وصول نمی‌شود. با این حال، ایراد وارد به آن این است که اولاً شاید افراد از روی سهل‌انگاری یا تعمدانه برای تطویل مهلت‌ها از مراجعه به‌هنگام به سامانه خودداری کنند و با تأخیر خود به طرف مقابل زیان برسانند یا سبب اطاله دادرسی شوند. در ثانی، ممکن است به دلیل خرابی یا سایر علل، پیامک مربوطه به تلفن همراه به‌صورت ناقص یا ناخوانا ارسال شود؛ به‌طوری که گیرنده نتواند از موضوع آن اطلاع یابد. ضمن اینکه با مراجعه ذی‌نفع به سامانه کاربری، ابلاغ از طریق مخاطب (ابلاغ واقعی) محقق می‌شود.

بنابراین، بر اساس سازوکار ماده ۱۳ آیین‌نامه، آنجا که تاریخ وصول ابلاغ‌نامه به سامانه و ورود کاربر به سامانه یکسان نباشد، دو تاریخ برای ابلاغ موجود می‌شود و مشخص نیست کدام یک ملاک است؛ مانند مواردی که مخاطب یک یا چند روز بعد از بارگذاری و وصول ابلاغیه در سامانه، بدان وارد شود.

برخی چنین نظر داده‌اند که این شیوه اتخاذی در آیین‌نامه ابتکاری و تأسیسی است؛ زیرا به سبب آن هر دو ابلاغ قانونی و واقعی نه دو نوع ابلاغ در عرض یکدیگر، انجام می‌شود. به اعتقاد این نویسنده محترم، در اینجا ابلاغ دو مرحله‌ای است که ابتدا به‌صورت قانونی انجام می‌شود و در

ادامه با ورود مخاطب به سامانه به ابلاغ واقعی تبدیل وضعیت می‌یابد.^۱ این نظر را نمی‌توان پذیرفت؛ چه برداشت نویسنده فاقد مبنا به نظر می‌رسد و رویکرد پذیرش آن در مواردی که تاریخ دو نوع ابلاغ، متفاوت باشد، از جهت اینکه کدام ابلاغ تعیین‌کننده است، کارایی ندارد؛ به طوری که این نظریه در چنین مواردی ناتوان از پاسخ‌گویی به این مسئله است که بالاخره کدام یک را باید تاریخ مؤثر قلمداد کرد؛ تاریخ وصول ابلاغ‌نامه به سامانه یا ورود مخاطب به سامانه؟

برخی پیشنهاد داده‌اند که مقرر شود اگر مخاطب در مهلت مقرر در ورقه قضایی، به سامانه رجوع و آن را مشاهده کند، ابلاغ واقعی و مهلت از همین تاریخ آغاز شود و در صورت رجوع نکردن مخاطب، با وجود دریافت پیامک مهلت درج‌شده در ورقه از هنگامی آغاز شود که پیامک را دریافت کرده یا ورقه در سامانه واصل شده است.^۲ نویسنده یادشده، راه‌حل مذکور را منوط به تصویب قانون دانسته و راجع به وضعیت فعلی راه‌حلی ارائه نکرده است. به اعتقاد نگارنده، آنچه به نظر صائب‌تر می‌نماید، این است که گفته شود به‌موجب آیین‌نامه در ابلاغ الکترونیکی هر دو نوع ابلاغ قانونی و واقعی تحقق می‌یابد، با وصول ورقه در سامانه، ابلاغ قانونی و با ورود مخاطب به آن و مشاهده محتوا، ابلاغ واقعی محقق می‌شود. البته، چنانچه تاریخ وصول ابلاغ‌نامه به سامانه با تاریخ ورود مخاطب به سامانه و مشاهده ابلاغ‌نامه متفاوت باشد، باید تاریخ وصول (ابلاغ قانونی) مؤثر باشد؛ مگر اینکه مخاطب عدم اطلاع در این تاریخ را بر مبنای تبصره ۱ ماده ۱۳ آیین‌نامه اثبات کند.

از این رو، مقررات موجود از این جهت جای انتقاد دارد که در فرض مذکور (تفاوت تاریخ وصول و ورود به سامانه) قانون و مقررات مربوط ملاک به‌طور صریح بیان نکرده است. با وجود این نقص در آیین‌نامه، در بیان راه‌حل باید گفت: نظر به مفاد حکم تبصره ۱ ماده ۱۳ آیین‌نامه، اگر تاریخ وصول با تاریخ مشاهده آن در سامانه متفاوت باشد، اصولاً تاریخ وصول ابلاغ‌نامه در سامانه که تاریخ مقدم است، تاریخ ابلاغ محسوب می‌شود؛ مگر اینکه مخاطب دسترسی نداشتن به سامانه را به دلیل نقص در سامانه رایانه‌ای یا مخابراتی ثابت کند که در این حالت، تاریخ ورود

۱. حسن‌زاده، مهدی، «نقش اطلاع مخاطب در اعتبار ابلاغ قانونی اوراق قضایی»، مجله حقوقی دادگستری، ۱۳۹۸، دوره ۸۳، شماره ۱۰۵، ص ۷۴.
 ۲. ابهری، حمید، «ابلاغ الکترونیکی اوراق قضایی؛ مزایا و معایب»، مطالعات حقوق خصوصی، ۱۳۹۷، دوره ۴۸، شماره ۳، ص ۴۱۲.

به سامانه کاربری (ابلاغ واقعی)، ابلاغ مؤثر محسوب و مهلت‌ها و مواعد از همان زمان شمارش (شروع) خواهد شد.

۲. تاریخ اقدام قضایی الکترونیک

در این بخش، موضوع مطالعه اقداماتی است که داده پیام الکترونیک از سوی اشخاص به مرجع قضایی ارسال می‌شود. این اقدام اصولاً از طریق دفاتر خدمات الکترونیک قضایی به عمل می‌آید. البته وکلا از این امکان برخوردارند که خود شخصاً اقدام به ارسال الکترونیک کنند. این اقدامات شامل مواردی مانند اقامه دعوا (تقدیم دادخواست)، ارسال لایحه و... است. در این فرایند، تاریخ اقدام مؤثر، ایجاد اختلال در سامانه و اقدام در پایان ساعت اداری آخرین روز مهلت با توجه به سکوت قانون درخور بررسی است.

۲.۱. تاریخ مؤثر اقدام

آنچه در این خصوص می‌توان بررسی کرد، تاریخ اقدام قضایی از سوی اشخاص است؛ اولاً، در موارد متعددی اقدام قضایی محدود به مهلت (قانونی یا قضایی) یا مرور زمان است؛ از جمله اقدامات اعتراضی مانند تجدیدنظرخواهی، وخواهی، فرجام‌خواهی، اعاده دادرسی، تقدیم دادخواست در مهلت ده روز پس از تأمین خواسته قبل از اقامه دعوا که مهلت‌ها به موجب مواعد قانونی معین شده است و ضمانت اجرای رعایت مهلت‌ها در موارد اخیر اسقاط حق دعواست؛ ثانیاً، گاه در مواردی از جمله تاریخ تقدیم دادخواست موضوع ماده ۵۲۲ قانون آیین دادرسی مدنی در خصوص شروع خسارت تأخیر تأدیه، تاریخ اقدام در میزان حق مؤثر است و آغاز استحقاق ذی‌نفع از تاریخ اقدام محاسبه می‌شود. از این رو، بررسی موضوع تاریخ مؤثر در اقدام قضایی الکترونیک از اهمیت خاص برخوردار است. در این شیوه با توجه به تفاوت ماهیت و شکل داده الکترونیک در مقایسه با نوع کاغذی آن، تاریخ اقدام در مواجهه با قوانین موجود با مسائلی روبه‌رو می‌شود.

در اقدام قضایی به شیوه الکترونیک شخص با تنظیم و ضمیمه اسکن مدارک پیوست، به نحو الکترونیک آن را به مرجع قضایی مربوطه ارسال می‌کند. آنچه ممکن است در این بین حادث شود، فاصله زمانی بین لحظه ارسال و دریافت است که شاید به دلیل ترافیک یا نامناسب بودن پهنای باند، قطع شدن اینترنت، اختلال در سیستم دریافت‌کننده و ... در تاریخی غیر از تاریخ

ارسال، دریافت شود. در مواردی که مهلت قانونی یا قضایی جهت اقدام لازم به رعایت است، کدام تاریخ ملاک است؟ تاریخ ارسال یا وصول در مرجع قضایی؟ در این موارد، چنانچه تاریخ اقدام و مراجعه شخص به دفتر خدمات قضایی در روزهای پایانی مهلت قانونی باشد و به دلیل حدوث یکی از موانع ذکرشده، روز بعد (خارج از مهلت) به سیستم الکترونیکی مرجع قضایی واصل شود، آیا اقدام را باید در مهلت تلقی کرد یا خارج از مهلت؟

اصطلاح موسوم به «دادرسی الکترونیکی»، محصول ورود فناوری اطلاعات به حوزه قضایی است که باعث تغییر محیط دادرسی شده است.^۱ دادرسی الکترونیک می‌تواند موجب تشریفات‌زدایی از دادرسی و آیین آن شود؛ بدین مفهوم که با ساده‌سازی، تشریفات حقوقی و مادی حذف می‌شود،^۲ اما نباید موجب وارد شدن خدشه به حقوق اصحاب دعوی شود. بر این اساس، در پاسخ باید گفت در چنین وضعیتی ملاک برای تاریخ مؤثر، تاریخی است که در وضعیت برقراری ارتباط، داده پیام ارسال می‌شود. رسید یا تأییدیه نیز که به‌صورت خودکار از سوی سامانه صادر و به شخص تحویل می‌شود، متضمن همان تاریخ ارسال است؛ هرچند در تاریخی دیگر، سیستم مرجع قضایی مقصد آن را دریافت کند. این نظر معقول است، زیرا کندی در مرحله ارسال یا تأخیر در این مرحله موضوعی متناسب به اقدام‌کننده و از دسترس وی خارج است. بر اساس منطق حقوقی و عدالت نیز نباید مسئولیتی متوجه وی شود.

۲.۲. اختلال در فرایند اقدام الکترونیک در روز پایانی مهلت

دولت الکترونیک باعث گسترش فرهنگ خودخدمتی می‌شود و شهروندان را قادر می‌سازد تا آنجا که ممکن است به خود کمک کنند و از هزینه‌ها و اتلاف وقت خود بکاهند.^۳ ارائه خدمات

۱. جعفری حمیدرضا؛ یعقوبی، نورمحمد؛ سالارزایی، امیرحمزه، «بررسی تأثیر کیفیت خدمات الکترونیک قضایی بر رضایتمندی شهروندان»، پژوهش‌های مدیریت عمومی، ۱۳۹۳، سال هفتم، شماره ۲۴، ص ۱۶۹.
 ۲. محسنی، حسن؛ رضایی‌نژاد، همایون، «دادگستری و پیشرفت فناوری اطلاعات و ارتباطات»، فصلنامه مطالعات حقوقی، ۱۳۹۱، دوره ۴، شماره ۲، ص ۱۱۸.
 ۳. واحد تحقیقات مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان، شهروند الکترونیک، اصفهان: مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان، ۱۳۹۰، ص ۱۱۸.
 file:///C:/Users/F102B/Downloads/3268-fa-shahr-vand-electronics.pdf

ممتد، تقلیل زمان پاسخ‌گویی، کاهش خطا، دسترسی، شفافیت، رضایت بیشتر، توانمندسازی^۱ کاهش هزینه‌ها و کاهش فساد اداری از امتیازات خدمات الکترونیک است. با همه این مزایا، می‌توان به معایبی از قبیل ورود دولت در حریم خصوصی، احتمال بروز ایرادات فنی و قطع خدمات عمومی و زیر سؤال رفتن اصل تساوی به صورت بالقوه در این رویداد اشاره کرد.^۲

گرچه دولت‌ها از طریق فناوری اطلاعات درصدد افزایش کیفی خدمات و کاهش هزینه‌های آن هستند،^۳ از آنجا که تحولات اجتماعی و فناوری با حقوق شهروندی ارتباطی نزدیکی دارد^۴ و پدیده الکترونیکی شدن دولت، پدیده‌ای ایستا و همگن نیست،^۵ استفاده از آن بدون رعایت جوانب مربوطه موجب نقض حقوق شهروندان خواهد شد. عوامل فیزیکی، پاسخ‌گویی سامانه، امنیت و محرمانگی سامانه، کیفیت اطلاعات و سهولت استفاده از سامانه، دسترسی به سامانه دارای تأثیر معنادار بر رضایت‌مندی شهروندان در سطح اطمینان ۹۵ درصد است.^۶ هم‌اکنون قوه قضاییه از آنچه در قوانین در خصوص مدیریت پرونده قضایی از قوانین مربوطه جلوتر است. این پیشتازی سبب ایجاد فاصله مطمئن بین پذیرش راه‌اندازی این فناوری و قوانین شده است.^۷ به علاوه، این شتاب‌زدگی برخی نقایص را سبب شده که پیامد آن مخل به حقوق اصحاب دعاوست.

۱. زینالی صومعه، پروانه؛ پورعزت، اصغر، دودانگه، پروین، «کارکردهای استقرار دولت الکترونیک در ایران (مورد مطالعه بانکداری الکترونیک)»، فصلنامه آینده‌پژوهی مدیریت، ۱۳۹۲، سال ۲۴، شماره ۹۹، صص ۵۷ و ۶۰.
۲. رضایی‌زاده، محمدجواد؛ زرشکیان، سهرورد، «مدخلی بر خدمات عمومی الکترونیک در نظام حقوقی ایران»، حقوق خصوصی، ۱۳۹۰، دوره ۸، شماره ۲، صص ۱۳۸-۱۳۹.
3. Nair, M & Kuppusamy, F. "A longitudinal Study on the Global Digital Divide Problem: Strategies and Policies to Bridge the Digital Divide". The Business Review, 2005, 4(1): 315-326, p. 315.
۴. رئیسی دزکی، لیلیا؛ قاسم‌زاده لیاپی، فلور، «چالش‌های نظام حقوقی ایران، در نقض داده‌های شخصی و حریم خصوصی در فضای سایبر»، مجله حقوقی دادگستری، ۱۳۹۹، سال ۸۴، شماره ۱۰، صص ۱۲۳.
۵. زینالی صومعه، پروانه؛ پورعزت، اصغر، دودانگه، پروین، «کارکردهای استقرار دولت الکترونیک در ایران (مورد مطالعه بانکداری الکترونیک)»، فصلنامه آینده‌پژوهی مدیریت، ۱۳۹۲، سال ۲۴، شماره ۹۹، صص ۵۷.
۶. جعفری حمیدرضا؛ یعقوبی، نورمحمد؛ سالارزایی، امیرحمزه، «بررسی تأثیر کیفیت خدمات الکترونیک قضایی بر رضایت‌مندی شهروندان»، پژوهش‌های مدیریت عمومی، ۱۳۹۳، سال هفتم، شماره ۲۴، صص ۱۶۹.
۷. محسنی، حسن؛ رضایی‌نژاد، همایون، «دادگستری و پیشرفت فناوری اطلاعات و ارتباطات»، فصلنامه مطالعات حقوقی، ۱۳۹۱، دوره ۴، شماره ۲، صص ۱۲۰.

کیفیت سامانه، اطلاعات، سیستم و خدمات سامانه الکترونیک قضایی تأثیر مثبت و معناداری بر اعتماد مراجعان به این دفاتر دارد.^۱ عوامل مدیریتی، سازمانی، فنی، انسانی، مالی و محیطی نیز عوامل بازدارندهٔ ارائهٔ خدمات الکترونیک شناسایی شده‌اند.^۲ چنانچه در روز مراجعه، با قطعی اینترنت یا سامانهٔ مورد استفاده مواجه شود، این امر موجب اتلاف وقت و مخل برنامه‌های شخصی وی خواهد شد؛ زیرا اقدام‌کننده باید معطل رفع مشکل شود و چه‌بسا روز بعد مراجعه کند. در حوزهٔ مورد بحث، موضوع مهم‌تر درخور نقد، مواردی است که اقدام قضایی محدود به مهلت قانونی یا قضایی است؛ شخص ذینفع در مهلت مقرر جهت اقدام به دفتر خدمات قضایی مراجعه نموده لکن به دلیل اختلال در سیستم یا قطعی اینترنت یا سامانه ثنا، امکان اقدام در مهلت قانونی از وی سلب می‌شود. در رویهٔ جاری در مواقع قطعی سامانه با توجه به اینکه امکان ارسال داده پیام منتفی می‌شود، سامانه نیز قادر به صدور رسیدی نیست که نشان دهد اقدام در مهلت بوده است و اگر روز آخر رخ دهد، در عمل با مضي مهلت مواجه می‌شود؛ نتیجهٔ این امر، تضییع حق ذی‌نفع است و وی باید تاوان امری را بدهد که هیچ دخالتی در ایجاد آن نداشته و رفع آن نیز از دسترس وی خارج است. این رویکرد، خارج از عدالت و انصاف است و موجب سلب فرصت و در نتیجه، محرومیت از امکان اقدام می‌شود.

تصویب قوانین کارآمد در یک نظام توسعه‌یافته باید پیش از بروز مشکل صورت پذیرد تا مشکلات احتمالی ایجادشده به‌وسیلهٔ آن قوانین حل‌وفصل شود.^۳ مطابق مادهٔ ۴۴۴ قانون آیین دادرسی مدنی: «چنانچه روز آخر موعد، مصادف با تعطیلی ادارات باشد یا به جهت آماده نبودن دستگاه قضایی مربوط امکان اقدامی نباشد، آن روز به حساب نمی‌آید و روز آخر موعد روزی خواهد بود که ادارات بعد از تعطیل یا رفع مانع باز می‌شوند.» استفاد از این ماده قانونی در تطبیق با اقدام الکترونیک قضایی از طریق دفاتر خدمات قضایی، چنانچه روز آخر موعد به دلیل قطعی سامانه یا اینترنت یا هر دلیل مربوط به دفتر خدمات قضایی، امکان اقدام تا آخر وقت میسر

۱. عباسی، رسول؛ طالاری، محمد؛ میرزایی، زهرا، «کیفیت خدمات دفاتر الکترونیک قضایی و اعتماد شهروندان، حقوق اداری»، ۱۴۰۰، سال نهم، ش ۲۸، ص ۱۴۳-۱۴۲.

۲. کشته‌گر، عبدالعلی؛ قاسمی محمد؛ رضائی اول زهان، محمد، «شناسایی و اولویت‌بندی عوامل بازدارندهٔ خدمات الکترونیک»، پژوهش‌های مدیریت عمومی، ۱۳۹۶، سال ۱۰، ش ۳۶، ص ۲۴۳-۲۴۲.

۳. آقائی‌طوق، مسلم؛ ناصر، مهدی، «چالش‌های حفاظت از داده‌های خصوصی در حوزهٔ اینترنت اشیا: مطالعه تطبیقی حقوق ایران و اتحادیهٔ اروپا، حقوق اداری»، ۱۳۹۹، سال ۷، شماره ۲۳، ص ۵۲.

نشود، اصولاً روز بعد از رفع مشکل، باید روز آخر موعده محسوب شود. در واقع، هم‌اکنون (با انتفای امکان اقدام حضوری)، نقش دفاتر قضایی از جهت اقداماتی که باید به‌وسیله این دفاتر به عمل آید، به‌مثابه دستگاه قضایی است و بر اساس قاعده «اذن در شیء مستلزم اذن در لوازم آن»، همان راه‌حل قانونی در اقدامات فیزیکی را باید قابل اعمال دانست. این در حالی است که در رویه جاری فعلی، برای ممانعت از فرصت اقدام نامربوط به ذی‌نفع، هیچ راهکار و تدبیر قانونی وجود ندارد.

در پژوهش میدانی دیگر نیز به‌روز بودن دفاتر خدمات قضایی از نظر فناوری الکترونیکی را عامل مؤثر در کاهش اطاله و توسعه کیفیت خدمات و رضایت مردم دانسته‌اند.^۱ همچنین، پشتیبانی از کاربران، زیرساخت‌های موجود، کیفیت خروجی از جمله عوامل تکنولوژیکی اثرگذار بر مقبولیت خدمات الکترونیک بیان شده است.^۲ دشواری کار با سامانه به‌ویژه برای افراد بی‌سواد یا کم‌سواد یا دست‌کم بی‌سواد یا کم‌سواد رایانه‌ای از جمله ایرادات اساسی ابلاغ الکترونیکی است؛ زیرا افراد مزبور برای دستیابی به محتوای سامانه به‌ناچار متوسل به دیگران می‌شوند. این دسته افراد مجبورند نام کاربری و رمز عبور خود را در اختیار دیگران قرار دهند. رویکرد این امر علاوه بر نقض حریم خصوصی و امکان سوءاستفاده، فرض عدم اطلاع از محتوای اوراقی است که به شیوه الکترونیک ابلاغ شده است، زیرا شاید شخص مزبور از روی عمد یا اشتباه، واقعیت را بیان نکند یا آن را به‌اشتباه بیان کند. هنگامی که سیستم الکترونیک در حوزه‌ای اجباری و تنها راه اقدام قضایی از این طریق است، باید تمام امکانات جهت بهره‌رسانی از آن فراهم باشد و تمام موانع آن مرتفع شود. اگر امکان‌پذیر نیست، باید برای موانع غیرمنتسب به ذی‌نفع تدابیری مناسب اندیشیده شود که حداقل پس از رفع مانع بتواند اقدام کند. اگر جز این باشد، بدون تردید نقض عدالت و تضییع حقوق ذی‌نفع رخ داده است؛ مثلاً در دفاتر خدمات قضایی باید سیستمی طراحی و اعمال شود که بتواند در مواقع حدوث مانع منتسب به سامانه، حضور و مراجعه شخص ذی‌نفع

۱. الله‌یاری نیک، احمد؛ شعبان‌نیام‌نصور، مهدی، «تأثیر خدمات الکترونیک قضایی بر کاهش اطاله دادرسی؛ مطالعه موردی در کلان‌شهر تهران»، تعالی حقوق، ۱۳۹۹، شماره ۸، ص ۹۸.
 ۲. خوارزمی، امیدعلی؛ شاد دل، لیا، ارزیابی تأثیر عوامل تکنولوژیکی بر تمایل شهروندان در استفاده از خدمات الکترونیک در مناطق ۹ و ۵ مشهد، هفتمین کنفرانس ملی برنامه‌ریزی و مدیریت شهری، ۲۰ و ۲۱ آبان ۱۳۹۴، مشهد مقدس، ص ۸.

با مدارک لازم را به‌نحو مطمئن^۱ ثبت کند. برای اطمینان از رجوع شخص ذی‌نفع یا نماینده قانونی وی می‌توان راهکاری تدبیر کرد که استفاده از اثر انگشت لحاظ شود یا طرق مطمئن دیگر اعمال شود.

مسئله درخور ذکر در این باب، قابلیت اجبار روش الکترونیک بر اصحاب دعواست. همان‌طور که دیگران نیز گفته‌اند، با توجه به ماهیت فرهنگی استفاده از رایانه و فناوری در جامعه، بهتر است، این شیوه مکمل، شیوه سنتی و کاغذی باشد؛^۲ ضمن اینکه مقررات فعلی (مواد ۱۷۵ و ۶۵۵ قانون آیین دادرسی کیفری) نیز نظر به چنین نقشی دارد و از نسخ اقدام و ابلاغ کاغذی و فیزیکی مقرر در قانون آیین دادرسی مدنی سخنی به میان نیامده است. از این رو، تحمیل اجباری سیاق الکترونیک و ابلاغ به این شیوه به‌موجب ماده ۷ آیین‌نامه ارائه خدمات الکترونیک قضایی مصوب ۱۳۹۱ و ماده ۴ آیین‌نامه نحوه استفاده از سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی مصوب ۱۳۹۵/۵/۲۴ و همچنین مواد ۷ و ۸ آیین‌نامه اجرایی ایجاد دفاتر خدمات الکترونیک قضایی و قانون مصوب ۱۳۹۵، به‌مثابه تنها طریق ممکن، از مصادیق خلاف قانون (ق.آ.د.م) است؛ چه قوانین مربوط به اقدام غیرالکترونیک نسخ نشده است. آیین‌نامه نیز اصولاً توان نسخ قانون مغایر را ندارد؛ خلافاً که در رویه دستگاه قضا نیز دیده می‌شود.

۲.۳. اقدام در خارج از ساعت اداری روز پایانی مهلت

موضوع دیگر مواردی است که به دلیل انطباق نداشتن ساعت کاری دفاتر خدمات الکترونیک قضایی با ساعت اداری دادگاه‌ها و مراجع قضایی رخ می‌دهد. ساعت کاری در دادگاه‌ها معمولاً تا ساعت ۱۴ است. این در حالی است که ساعت کاری دفاتر خدمات قضایی تا ساعت ۱۶ است. ضمن اینکه به دلیل ماهیت خصوصی مدیریت این دفاتر، این امکان فراهم است که حتی پس از این ساعت نیز اقدام به ارسال کند. در این صورت، حتی اگر در همان تاریخ و همان روز داده پیام الکترونیکی به مرجع مقصد ارسال شود، به دلیل اینکه خارج از وقت اداری است، عملاً در مرجع قضایی مقصد در دسترس واقع می‌شود و به جریان می‌افتد. در صورتی که روز ارسال در آخرین

۱. روش مطمئن، یکی از مصادیق استفاده از رویه ایمن است. استفاده از رویه ایمن به‌منزله استفاده از ابزار فنی به‌منظور اثبات انتساب داده پیام به کار می‌رود (ساواری، ۱۴۰۰، ص ۱۸۱).

۲. محسنی، حسن؛ رضایی‌نژاد، همایون، «دادگستری و پیشرفت فناوری اطلاعات و ارتباطات»، مطالعات حقوقی، ۱۳۹۱، دوره ۴، شماره ۲، ص ۱۳۲.

روز مهلت و پس از ساعت اداری دادگستری در آخرین روز مهلت باشد، آیا این موارد را باید در مهلت تلقی کرد؟

در ارائه پاسخ تحلیلی باید ابتدا تا حد امکان قوانین موجود ملاک باشد؛ آنگاه در چارچوب این قوانین، باید ماهیت الکترونیکی و ویژگی‌های خاص این نوع اقدامات را نیز لحاظ کرد. در دیدگاه اول می‌توان زمان اقدام را محدود به ساعت اداری دانست و با الهام از روش حضوری، اقدام الکترونیکی خارج از ساعت اداری روز آخر مهلت را خارج از مدت به حساب آورد. توجیه پذیرش این نظر می‌تواند بر این مبنا باشد که اقدام در خارج از وقت اداری به دلیل تعطیلی سیستم اداری مرجع قضایی و کارکنان و قضات، هرگونه اقدام روی آن را ناممکن می‌سازد. همان‌طور که در شیوه حضوری شخص نمی‌تواند مدارک را بعد از ساعت اداری تحویل دهد، در شیوه الکترونیک نیز اقدام پس از ساعات اداری در آخرین روز مهلت مقرر را باید خارج از مهلت دانست؛ البته این دیدگاه را نمی‌توان پذیرفت و در رویه قضایی محاکم این دیدگاه دیده نمی‌شود.

دیدگاه دوم، ارائه نظر منطبق با شیوه الکترونیک اقدامات قضایی است. به موجب ماده ۴۴۳ قانون آیین دادرسی مدنی «از نظر احتساب موارد قانونی، سال دوازده ماه، ماه سی روز، هفته هفت روز و شبانه‌روز بیست و چهار ساعت است.» همچنین بر اساس تصریح ماده ۴۴۵ قانون مذکور، «... روز ابلاغ و اعلام و همچنین روز اقدام جزء مدت محسوب نمی‌شود.»

مطابق این مواد، شبانه‌روز ۲۴ ساعت به‌شمار می‌آید و روز اقدام نیز به مهلت اضافه می‌شود. از آنجاکه تا ساعت ۲۴ جزء همان تاریخ است، تا این ساعت، اقدام الکترونیکی را باید در مهلت تلقی کرد و نباید همانند شیوه حضوری (غیرالکترونیکی) که عملاً تا ساعت اداری تقدیم مدارک میسر بود، اقدام به روش الکترونیکی بعد از ساعت اداری را خارج از مهلت دانست. در واقع، فناوری جدید موجب شده تا بتوان بدون حضور در دادگاه اقدام کرد. منطقی‌تر پذیرش هر شیوه مستلزم پذیرش امکانات آن روش نیز خواهد بود؛ از این رو، از مزایای اقدام الکترونیکی، خروج از محدودیت‌های روش حضوری و در نتیجه، امکان پذیرش خارج از ساعت اداری است.

نتیجه‌گیری

خدمات الکترونیک قضایی با اینکه مزایایی دارد، مستلزم تأمین زیرساخت‌های حقوقی و فنی نیز هست. نقص در این زیرساخت‌های حقوقی موجب تقابل قوانین است. نقص در امور فنی سبب نقض حقوق اصحاب دعوا و رعایت نشدن عدالت دادرسی است. از جمله این موارد موضوع ابلاغ الکترونیکی و اقدام الکترونیک قضایی است.

در غالب کشورهای پیشرو در این عرصه در گذر از شیوه سنتی به نوین، اعمال شیوه الکترونیک به اختیار اشخاص است. به موجب مقررات موجود، الزام به ابلاغ الکترونیک و اجبار به آن هم‌اکنون از موارد مخالفت آیین‌نامه با قانون است؛ زیرا در قوانین مربوطه چنین امری پیش‌بینی نشده است. همچنین قانون در خصوص زمان دقیق ابلاغ الکترونیک ساکت است و صرفاً در آیین‌نامه به صورت ناقص به آن پرداخته شده است. ماهیت نوع ابلاغ الکترونیکی در آیین‌نامه مربوطه از جهت واقعی یا قانونی بودن ابهام دارد؛ ضمن اینکه تقسیم‌بندی ابلاغ به مستقیم و غیرمستقیم از جهت مفهوم واژگانی و شمول مصادیق بر واقعی و قانونی ارجح است. آنچه باعث دغدغه است، ماده ۱۳ آیین‌نامه نحوه استفاده از سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی در رویه محاکم در حال حاضر است؛ به طوری که صرف وصول الکترونیکی ابلاغ به حساب کاربری مخاطب، ابلاغ محسوب می‌شود و نیازمند رؤیت آن از سوی مخاطب نیست. رویکرد این امر، آگاه نبودن مخاطب از موضوع ابلاغ در مواردی است که شخص وارد سامانه می‌شود، اما به جهت اختلال یا قطعی سامانه یا به دلیل دسترسی نداشتن یا فقدان سواد رایانه‌ای موفق به دریافت اوراق نشده است؛ در حالی که ابلاغ به وی مفروض است. همچنین، رویکرد سیاست قضایی مزبور چنین است: اگر فردی به خارج از ایران سفر کند و در این حین، اوراق قضایی به حساب کاربری او ارسال شود، چون فرد مورد نظر توانایی رؤیت سامانه ثنا را در خارج از ایران ندارد، حقوق وی تضییع خواهد شد.

پیشنهاد این است که «وصول پیامک» به منزله ابلاغ از طریق غیرمخاطب (قانونی) تلقی شود؛ به نحوی که با دریافت پیامک، عذر اطلاع نداشتن از مفاد ابلاغ منوط به اثبات شرایط باشد و ورود به سامانه ابلاغ از طریق مخاطب (واقعی) محسوب شود. البته، ترتب این اثر قانونی بر پیامک ابلاغ منوط به این است که پیامک ارسالی برخلاف آنچه اکنون وجود دارد، حاوی اطلاعات لازم از جمله شعبه صادرکننده و شماره پرونده باشد.

از سوی دیگر، نبود امکان اقدام در آخرین روز مهلت به دلیل نقص یا قطعی سامانه و دلایل نامربوط به اقدام‌کننده، از نقایص مقررات فعلی است که زمینه و امکان نقض حقوق اشخاص را فراهم کرده است. ضمن اینکه امکان اقدام در خارج از ساعات اداری از اقتضائات و مزیت‌های اقدامات الکترونیک شمرده می‌شود و رویه قضایی نیز بر همین منوال است.

باید برای موانع غیرمنتسب به ذی‌نفع تدابیری مناسب اندیشیده شود که حداقل پس از رفع مانع بتواند اقدام کند. اگر جز این باشد، بدون تردید نقض عدالت و تضییع حقوق رخ داده است. این ایرادها و چالش‌ها از چنان اهمیتی برخوردار است که هدف غایی رجوع به محکمه و اجرای عدالت را مخدوش می‌سازد. این نقش ضرورت اصلاحات قانونی و گاه فنی را مبرهن می‌سازد.

فهرست منابع

الف) فارسی

کتاب‌ها

۱. ابدالی، مهرزاد، *رویه و آیین دادرسی مدنی*، تهران: نیک‌اندیش، ۱۳۸۵.
۲. شمس، عبدالله، *آیین دادرسی مدنی*، جلد اول، چاپ سوم، تهران: میزان، ۱۳۸۱.
۳. شمس، عبدالله، *آیین دادرسی مدنی*، جلد دوم، چاپ چهارم، تهران: میزان، ۱۳۸۲.
۴. صدرزاده افشار، محسن، *آیین دادرسی مدنی و بازرگانی*، چاپ نهم، تهران: جهاد دانشگاهی واحد علامه طباطبائی، ۱۳۸۵.
۵. کریمی، عباس، *آیین دادرسی مدنی*، چاپ اول، تهران: مجد، ۱۳۸۶.
۶. واحدی، قدرت‌الله، *بایسته‌های آیین دادرسی مدنی*، چاپ اول، تهران: میزان، ۱۳۷۹.

مقالات

۷. ابهری، حمید، «ابلاغ الکترونیکی اوراق قضایی؛ مزایا و معایب»، مطالعات حقوق خصوصی، ۱۳۹۷، دوره ۴۸، شماره ۳، ۴۱۲-۴۰۱.
۸. الله‌یاری نیک، احمد؛ شعبان نیامنصور، مهدی، «تأثیر خدمات الکترونیک قضایی بر کاهش اطاله دادرسی؛ مطالعه موردی در کلان‌شهر تهران»، ۱۳۹۹، تعالی حقوق، شماره ۸، ۱۱۱-۶۹.
۹. آقائی طوق، مسلم؛ ناصر، مهدی، «چالش‌های حفاظت از داده‌های خصوصی در حوزه اینترنت اشیا: مطالعه تطبیقی حقوق ایران و اتحادیه اروپا»، حقوق اداری، ۱۳۹۹، سال ۷، شماره ۲۳، صص ۵۵-۳۳.
۱۰. جعفری حمیدرضا؛ یعقوبی، نورمحمد؛ سالارزایی، امیرحمزه، «بررسی تأثیر کیفیت خدمات الکترونیک قضایی بر رضایتمندی شهروندان»، پژوهش‌های مدیریت عمومی، ۱۳۹۳، سال هفتم، شماره ۲۴، ۱۷۴-۱۵۳.
۱۱. حسن‌زاده، مهدی، «نقش اطلاع مخاطب در اعتبار ابلاغ قانونی اوراق قضایی»، مجله حقوقی دادگستری، ۱۳۹۸، دوره ۸۳، شماره ۱۰۵، ۸۱-۵۹.

۱۲. خوارزمی، امیدعلی؛ شاد دل، لیا، «ارزیابی تأثیر عوامل تکنولوژیکی بر تمایل شهروندان در استفاده از خدمات الکترونیک در مناطق ۹ و ۵ مشهد»، هفتمین کنفرانس ملی برنامه‌ریزی و مدیریت شهری، ۲۰ و ۲۱ آبان ۱۳۹۴، مشهد مقدس.
۱۳. رضایی‌زاده، محمدجواد؛ زرشکیان، سهرورد، «مدخلی بر خدمات عمومی الکترونیک در نظام حقوقی ایران»، حقوق خصوصی، ۱۳۹۰، دوره ۸، شماره ۲، ۱۶۸-۱۳۷.
۱۴. رئیسی دزکی، لیلا؛ قاسم‌زاده لیا، فلور، «چالش‌های نظام حقوقی ایران، در نقض داده‌های شخصی و حریم خصوصی در فضای سایبر»، مجله حقوقی دادگستری، ۱۳۹۹، سال ۸۴، شماره ۱۰، صص ۱۴۶-۱۲۳.
۱۵. زینالی صومعه، پروانه؛ پورعزت، اصغر، دودانگه، پروین، «کارکردهای استقرار دولت الکترونیک در ایران (مورد مطالعه بانکداری الکترونیک)»، فصلنامه آینده‌پژوهی مدیریت، ۱۳۹۲، سال ۲۴، شماره ۹۹، صص ۷۰-۵۵.
۱۶. ساییانی، علیرضا؛ قهرمانی، مجتبی، «پلیس ویژه ابلاغ و اجرای احکام کیفری»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۱۳۸۹، دوره ۲۴، شماره ۸۷، صص ۱۴۸-۱۳۱.
۱۷. ساورایی، پرویز، «تحلیل حقوقی جنبه‌های ثبوتی و اثباتی انتساب داده پیام در قانون تجارت الکترونیک ایران»، تحقیقات حقوقی، ۱۴۰۰، دوره ۲۴، ش ۹۳، صص ۱۶۹-۱۹۲.
۱۸. شاهشوند، مهدی؛ خجسته‌بخت، مجتبی، «دادرسی الکترونیک»، مجموعه مقالات دومین کنفرانس شهر الکترونیکی، تهران، ۲ تا ۴ خرداد ۱۳۸۸، صص ۱۴۳۷-۱۴۳۱.
۱۹. شمس، عبدالله، «اصل تناظر»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۱۳۸۱، دوره ۵، شماره ۳۶ و ۳۵، صص ۵۹-۸۶.
۲۰. شهبازی‌نیا، مرتضی؛ غمامی، مجید؛ جوان، صدیقه، «فناوری اطلاعات و ارتباطات و عدالت قضایی»، دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۱۳۹۶، ش ۷۹ و ۸۰، صص ۱۴۸-۱۲۱.
۲۱. عباسی، رسول؛ طالاری، محمد؛ میرزایی، زهرا، «کیفیت خدمات دفاتر الکترونیک قضایی و اعتماد شهروندان»، حقوق اداری، ۱۴۰۰، سال نهم، ش ۲۸، صص ۱۶۲-۱۳۵.

۲۲. کشته‌گر، عبدالعلی؛ قاسمی محمد؛ رضائی اول زهان، محمد، «شناسایی و اولویت‌بندی عوامل بازدارنده خدمات الکترونیک»، پژوهش‌های مدیریت عمومی، ۱۳۹۶، سال ۱۰، ش ۳۶، صص ۲۵۶-۲۳۳.
۲۳. محسنی، حسن، «چالش‌های ابلاغ (سنتی، الکترونیک، سابقه و زبان)»، فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی، ۱۳۹۷، دوره ۴۸، شماره ۲، صص ۳۴۱-۳۲۱.
۲۴. محسنی، حسن؛ رضایی‌نژاد، همایون، «دادگستری و پیشرفت فناوری اطلاعات و ارتباطات»، فصلنامه مطالعات حقوقی، ۱۳۹۱، دوره ۴، شماره ۲، صص ۱۴۲-۱۱۷.
۲۵. واحد تحقیقات مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان، (۱۳۹۰)، «شهروند الکترونیک»، اصفهان: مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان:
file:///C:/Users/F102B/Downloads/3268-fa-shahr-vand-electronics.pdf

ب) منابع انگلیسی

26. Nair, M & Kuppusamy, F. "A longitudinal Study on the Global Digital Divide Problem: Strategies and Policies to Bridge the Digital Divide". The Business Review, 2005, 4(1): 315-326